

O SKUTOČNOSTI A METAFYZIKE

Pri príležitosti významného životného jubilea Dr. h. c., PhDr. Teodor Münza, CSc., nášho uznávaného historika filozofie a prekladateľa filozofickej spisby z nemčiny, ktorý sa v tomto roku dožíva významného jubilea, deväťdesiat rokov, uverejnil časopis Filozofia v prvom čísle tohto roka v rubrike Z vedeckého života niekoľko zaujímavých informácií o jeho živote, mnohostranných vedeckých aktivitách, pedagogickom pôsobení, tvorbe, oceneniach a zásluhách (Kollár 2016, 77-79).¹

S cieľom priblížiť filozofické témy, ktorým sa Teodor Münz venoval v poslednom období svojej tvorby, vznikol tento rozhovor.

Zlatica Plašienková: *Pred Vianocami minulého roka ti vyšla v Kalligrame kniha Cesta za skutočnosťou bez metafyziky: S Nietzsche a proti nemu (2015), ktorá je akoby voľným prepracovaním tvojej predchádzajúcej práce pod názvom Hľadanie skutočnosti (2008). O skutočnosti si napísal aj viacero štúdií. Prečo alebo čím ťa tak zaujal problém skutočnosti?*

Teodor Münz: Skutočnosť pokladám za hlavnú entitu, ktorá nás v oznamovacích, opytovacích, rozkazovacích vetách zaujíma. Napríklad: *Dnes nejdem na prednášku. O čom premýšľaš? Nemal by si sa venovať horolezectvu. Neplávaj v hlbokéj vode!* A tak ďalej. Slovom, čo si uskutočnil, čo uskutočňuješ, čo mieniš uskutočniť, nemal by si, ba zakazujem ti to a to uskutočniť. Ďalej: *Skutočne* si predstavujem, že letím raketou na Mesiac. Je to *skutočnosť*, alebo sa mi len zdalo, že si bol včera v kine? Táto myšlienka je v tvojej mysli *skutočná* a *skutočne* sa ti to len zdalo, lebo včera som v kine *skutočne* nebol. V *skutočnosti* som bol doma a čítal som. Pochádzajú vtáci *skutočne* z lietajúcich dinosaurov? A tak ďalej. Aj keď rozmýšľam o *neskutočnosti*, toto rozmýšľanie je *skutočné* a *neskutočnosť* je *skutočne* v akejsi matnej podobe v mojej mysli. Neexistuje nič,

¹ Obširnejší životopis zostavený na základe materiálov, naratívnych výpovedí a spomienok autora bol publikovaný v zborníku štúdií *Reflexia európskej filozofie v slovenskej filozofii 20. storočia: Tvorba Teodora Münza očami súčasníkov* (2014), ktorý bol výsledkom sympózia venovaného Teodorovi Münzovi, organizovaného Katedrou filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty UK v Bratislave koncom roka 2013 (pozri Plašienková 2014, 11-22). Recenziu spomínaného zborníka napísal K. Kollár (Kollár 2015, 577-580), ktorý v nej okrem iného kriticky poznamenáva, že v publikovanej práci nie sú zastúpení dlhoroční spolupracovníci Teodora Münza z FÚ SAV, v ktorom nepretržite až do dôchodku pracoval. K. Kollár má, žiaľ, pravdu. Napriek pozvaniu totiž ani jeden z bývalých spolupracovníkov a kolegov ponuku vystúpiť a publikovať neprijal. Dnes je preto o to potešujúcejšie, že pri príležitosti životného jubilea Teodora Münza na neho nezabudli a venovali mu v spomínanej rubrike pozornosť. A ešte jedna malá poznámka. Súčasťou recenzovaného zborníka bol aj kompletný zoznam bibliografických prác Teodora Münza. V záujme správnej informovanosti čitateľa chcem upozorniť, že K. Kollár, ktorý z tohto zoznamu zrejme vychádzal, vo svojom príspevku uviedol nesprávny rok vydania Münzovej práce *Filozofia slovenského osvietenstva*: namiesto roku 1969 má byť rok 1961.

o čom by sme nemohli hovoriť ako o *skutočnom*, *neskutočnom*, *uskutočniteľnom* či *neuskutočniteľnom*. Aj my sme *skutoční* a sme stále zacielení na *skutočnosť*. Nezdá sa však, že je to tak, lebo *skutočnosť* má mnoho zástupných termínov, ktoré termín *skutočnosť* prekrývajú: naozaj, vskutku, je to tak a tak...

Z. P.: *V čom teda vidíš význam skutočnosti pre nás?*

Teodor Münz: Skutočnosť, jej poznávanie a na jeho základe aj jej využívanie v náš prospech je oddávna základnou životnou otázkou. Preto nám o ňu ide azda vo všetkej našej činnosti – tak ako aj ostatným živočíchom. Nám však nejde len o potravu, hoci, pokiaľ ide o prežitie, je aj u nás hlavná, ale my sa pohybujeme aj vo vyšších, duchovných sférach a tam všade sa nachádza; ak nie vonkajšia, tak vnútorná, duševná, duchovná. Pre psychológa, psychoanalytika je aj vnútorná skutočnosť „nezávislá“ a je ešte ťažšie poznateľná než vonkajšia. Stanovisko, ktoré sme kedysi pradávo k vonkajšej skutočnosti zaujali, stanovisko „priemernej každodennosti“, o ktorej hovorí Heidegger, nás totiž spoľahlivo viedlo životom: prežili sme a sme tu.

Z. P.: *A toto stanovisko „priemernej každodennosti“ nám podľa teba filozofia skomplikovala?*

Teodor Münz: Určite. Milióny rokov bola pre nás skutočnosť, predovšetkým vonkajšia, nezávislá od nás, samozrejmosťou. Ale s narastajúcou a prehlbujúcou sa schopnosťou filozoficky rozmýšľať o veciach, o sebe samých, mať od všetkého odstup, robiť si to predmetom úvah nie je už toto stanovisko samozrejmé. Spochybňovať znamená v krajnom prípade hovoriť nielen o strate istoty, že niečo existuje také, za aké sa to vydáva, ale že to vôbec existuje, a nakoniec, že existuje aj sama nezávislá skutočnosť. Začína sa delenie na vonkajšiu a vnútornú skutočnosť, ktoré pozorujeme už aj na uvedených príkladoch. Dobré vieme, že nejedna teória poznania rôznym spôsobom spochybnila poznateľnosť, ba už viackrát aj existenciu tejto skutočnosti. Nietzsche teóriu poznania dokonca zrušil. Nižaká nezávislá skutočnosť neexistuje, takže niet o čom uvažovať, a pravda tiež nemá s ňou nič do činenia. Všetko sú len naše subjektívne predstavy. Nietzsche má však aj iné názory, niekedy uznáva aspoň existenciu druhých ľudí.

Z. P.: *Ale to zrejme nie je tvoj prípad.*

Teodor Münz: Nie, nie je. Ved' ako to teda je, že z tejto skutočnosti stále žijeme, hoci ju nepoznáваме, ba ani neexistuje? Verí filozof, ktorý sedí vo svojej pracovni a píše knihu o tom, že svet je len našou predstavou, azda tomu, že keď si zrazu vybalí desiatu, že aj ona je len jeho predstavou? Prečo sa teda predstavou nenasýtil, prečo si musel dať určitú námahu, aby si desiatu kúpil? A od koho? Od svojich predstáv? Tomuto veril len Berkeley, hoci prežil, lebo tie „*predstavy*“ ho predsa len živili. Sám filozof však tomu neverí. Vidno to aj vtedy, keď vyjde na ulicu, celkom zmení svoj postoj a stane sa naivným realitom – podobne ako všetci ľudia na ulici. Verí, že nakupuje od neho nezávisle existujúce, poznateľné potraviny, ktoré ho udržiavajú pri živote, na základe čoho si môže na niekoľko hodín odskočiť ku svojej solipsizujúcej teórii a rozvíjať ju ďalej. V teórii sa

filozof rozišiel so starobyľou praxou, ale musel sa k nej vrátiť, lebo v nás prežíva.

Z. P.: *Chceš tým povedať, že je tu veľký rozdiel medzi filozofickou teóriou a praktickým životom?*

Teodor Münz: Áno. Je tu veľký rozdiel medzi teóriou a praxou. Takáto filozofia ma neoslovuje. Vonkajšia skutočnosť je najvyššou, imperatívnou kategóriou každého nášho počínania a nemôžeme ju ani v najuľavnejšom a najfantazijnejšom kritickom uvažovaní – vo filozofii – ignorovať, zaznávať možnosť jej poznávania. Vôbec tým nechcem povedať, že sa máme vrátiť k naivnému realizmu, ale len k možnosti poznávania skutočnosti, sprostredkovaného našou subjektívnosťou. To aj robíme a aj sa nám to darí. Darí sa to aj vede, ktorá túto skutočnosť poznáva a uplatňuje v technike, ktorá zasa na základe jej poznatkov skutočnosť úspešne mení, a to podľa našej vôle. Poznávame a ovládame skutočnosť čoraz viac, až natoľko, že už na naše zásahy do nej „zlostne“ reaguje a „hrozí“ rôznymi katastrofami. Z našich predstáv by sme nevyžili. Žijeme v nezvratnom presvedčení, že skutočnosť nezávislá od nás existuje, že sme schopní ju poznávať, ale že sme aj omylní a musíme byť kritickí. Cesta k nej je zložitá, namáhavá, ale možná. Tento postoj pokladám za ozajstné a priori v nás, za náš poznávací kategorický imperatív, ktorý sa evolučne vytváral milióny rokov a nedá sa zvikať ani našimi špekuláciami.

Z. P.: *Aj naivný realista predsa poznáva skutočnosť, hoci o subjektívnej sprostredkovanosti poznávania ani nevie. Ako si vysvetľuješ, že do nej môže aj úspešne zasahovať?*

Teodor Münz: Tak, že do nej môže zasahovať aj cez začadené sklo subjektívnosti a našej noetickej špecifickosti. To však znamená, že zasahuje aj skusmo, experimentálne, teda občas aj neúspešne, no aj veľmi úspešne.

Z. P.: *Ale potom ani ty nemôžeš povedať, že poznáš všetky naše poznávacie kroky až k nezávislej skutočnosti. Keď ju poznávame len sprostredkovane, len nepriamo, keď len skúšame, experimentujeme, modelujeme, čiže pýtame sa skutočnosti, či to tak a tak môže byť, znamená to, že čosi nevidíme a len hádame, ako prízvukuje aj Popper.*

Teodor Münz: Povedal by som však, že je to systematické a časté hádanie. Všetky tieto kroky naozaj nepoznáme. Keby sme ich poznali, naše poznanie by bolo dokonalé, boli by sme v tejto súvislosti vševediaci a nevieme si ani predstaviť, čo by to s naším životom urobilo. Myslím si však, že evolúcia to zariadila dobre. Pokladám za samozrejmé, že keď nás vytvorila, teda keď nám dala možnosť tu byť a žiť, dala nám aj schopnosť poznávať skutočnosť. Vytvorila nás však ako osobitné a osobité psychofyzické jednotky, indivíduá, ktoré môžu reagovať na vonkajšie popudy tiež len osobito, po svojom: na slnečné lúče reagujeme inak než rastliny a tie zase inak než slnečné panely. Ak teda chcem niečo vonkajšie spoznať, zasahujem do toho, niečo v skutočnosti prebehne bez môjho vedomia, ale v prípustnom koridore tolerancie, a odpoveď je áno, alebo nie. Nevieť ani to, ako objektívne prebieha táto odpoveď. No keď príde, teda keď príde reakcia, dešifrujem si ju po svojom a zariadim sa podľa toho. *Hovoríme každý svojím jazykom*, ale rozumieme si, lebo sme našli spoločnú reč. To je možné len na základe toho, že sme „z toho istého cesta“

ako skutočnosť, že sme jej organickou zložkou, teda že tu ide o monistický, nie o dualistický základ. Navyše máme možnosť manipulovať aj s našou subjektívnou špecifickosťou, môžeme ju obrusovať, zoslabovať a spriehľadňovať. Na tom sa zakladá činnosť vedca, ktorý v tejto súvislosti bedlivo stráži sám seba. Mnohorakými spôsobmi zoslabuje svoju subjektívnosť a nazýva potom svoju poznávaciu činnosť objektívnou, čiže takou, akou označujeme aj sám objekt osebe, t. j. nesubjektívnou. Ale tak to nie je; ani vedec, ani veda nie sú ideálne objektívne entity.

Z. P.: *Áno, ale vráťme sa ešte k problému vzťahu poznávania skutočnosti a metafyziky, o ktorý ti už v názve knihy ide. Ako teda chápeš ich vzťah?*

Teodor Münz: Myslím si, že v každom poznávaní ide o náš zásah do skutočnosti a o jej reakciu. Je to tá istá vec: priebeh udalostí v skutočnosti, ktorý sme spustili my, ale ktorý nevidíme. Potom však príde reakcia v samej skutočnosti – a tú už vidíme, vnímate. Povedzme, že je pozitívna a môžeme sa podľa nej v našej ďalšej činnosti zariadiť. Slovom, posledné ohnivko reťaze, ktorú sme spustili, t. j. reakcia skutočnosti, je nám známe, a tak tu nejde o metafyziku. Podľa mňa tam, kde končí noetika ako poznávanie skutočnosti, začína metafyzika. Metafyziku vidím tam, kde predmet nie je vôbec prístupný, teda nie je ani poznávaný, ba kde sa ani nijako neprejavuje a kde teda len naprázdno špekulujeme. Opakujem: metafyzika je len tam, kde posledné ohnivko poznávania a jeho predmet nie sú známe.

Z. P.: *No v poznávaní sa aj mýlime...*

Teodor Münz: Isteže. Mýlime sa, ideme aj dozadu, robíme okľuky, korigujeme sa, čiže ak sú naša hypotéza i teória subjektívne príliš skreslené, skutočnosť ich *odmieta*. Nikdy nevystihujeme skutočnosť bezprostredne, a to ani pravdou, lebo ani pravda sa s ňou nezhoduje. Len si to myslíme a nazývame ju samou skutočnosťou, pretože jej nič neprotirečí, nič sa predbežne proti nej neozýva, takže máme dojem, že naša pravda so skutočnosťou splýva. Skôr či neskôr sa však niečo ozve, pravda sa „zomylní“ a skutočnosť zneskutoční. Musíme ísť ďalej, vývoj poznávania pokračuje. Vieme predsa o svete nepomerne viac, ako vedeli starí Gréci či stredovekí ľudia. Kde sa to vzalo, ak nie z čoraz lepšieho poznávania skutočnosti?

Z. P.: *Ako si teda predstavuješ nezávislú skutočnosť?*

Teodor Münz: Začnem takto: S našimi predstavami samými osebe môžeme narábať ľubovoľne, a to aj robíme. Ale s vnemami to už nejde. Prekážku, ktorá mi stojí v ceste, keď kráčam po ulici, sa darmo pokúšam v duchu odstrániť, ani sa nehne a musím ju obísť. Zrejme to nie je predstava, ale vnem čohosi nezávislého odo mňa, čo musím poslúchať ja, a nie ono mňa. Takéto entity nazývam nezávisle skutočnými. Prečo sa nemôžem napiť z predstavovanej horskej studničky, keď som veľmi smädný, ale musím hľadať skutočnú studničku? Prečo nemôžem takto zahnať zúrivého psa, ktorý sa môže odtrhnúť z reťaze a pohryzť ma? Prečo nemôžem zahnať blesky, ktoré ma môžu zabiť, ale musím si postaviť nedostatočný hromozvod? A vôbec, aby som to povedal otvorene: Prečo mi nepadajú

pečené holuby do úst, prečo si nemôžem premeniť život na raj, po ktorom tak túžim? Preto, lebo zvonku ma niečo brzdí. Niektoré z týchto brzd som spoznal a odstránil alebo zmenšil, ale mnoho ich ešte zostalo a zostane. To je náš údol. Sme nastavení na nedokonalosť a budeme vždy aj chcieť, túžiť, budeme sa zbytočne namáhať, mať okrem radostí aj útrapy zo svojej nedostatočnosti. Tie sú tu z veľkej časti preto, lebo nezávislá skutočnosť, silnejšia od nás, nám dala len to najelementárnejšie, o ostatné sa musíme postarať sami, a to aj so svojou nedostatočnosťou. Potrebujeme aj zlo. Nietzsche na to aj jasne poukázal, no je ťažké sa s tým zmieriť. Proti zlu budeme vždy bojovať, aj keď ho potrebujeme pre svoje dobro. To je paradox v nás, jeden z mnohých.

Z. P.: *Súhlasíš teda s Baconom, že skutočnosť môžeme ovládať len poslušnosťou?*

Teodor Münz: Áno.

Z. P.: *Nakoniec ešte jedna otázka. Existencia nezávislej skutočnosti sa zrejme nedá nijako jednoznačne dokázať. Fakticky je to len veľmi pravdepodobná viera. Sám sa stále pohybuješ len vo svojich predstavách, presnejšie povedané, len vo svojom subjekte. To je vo filozofii dávno známe a to je v tejto súvislosti aj voda na mlyn všetkým skeptikom a agnostikom. Nemôžeš zo seba vystúpiť, hovoríš len o svojich vnemoch, názorných predstavách, citoch, abstraktných myšlienkach. Ako chceš za takýchto okolností agnostika presvedčiť, že naozaj vystupuješ k samej skutočnosti a že ju ovládaš?*

Teodor Münz: Spresním a doplním to. V poslednej knihe hovorím aj o zdravom rozume, ktorého sa dovoľáva (a na ktorý sa intuitívne stále spolieha) naivný realista. Tento rozum okrem iného hovorí, že by bolo absurdné tvrdiť, že svet je nepoznatelný alebo že neexistuje. Skeptická a agnostická filozofia zdravý rozum dávno odstránila, lebo jej predkázal. Aj podľa neopragmatistu Rortyho je zdravý rozum len dobovo sa meniacim názorom – ako všetky iné. To je pravda. Geocentrický, naivnorealistický, hoci dlho aj vedecký názor, sa dnes už aj v radoch širokej laickej verejnosti nahrádza heliocentrizmom. Dodávam však, že existencia a poznateľnosť nezávislej skutočnosti sú od pradávna neodstrániteľnými konštantami zdravého rozumu. Skeptika ani agnostika však nikdy nemôžem o tom jednoznačne presvedčiť. Nakoniec sa pýtam sám seba: Kedy sa už noetika začne vážne a seriózne zapodievať aj „ponižujúcou a prízemnou“ biologickou otázkou: Ak sme od sveta odrezaní a pohybujeme sa napríklad len v jazyku, z čoho potom žijeme, prečo ešte stále žijeme? Máme jazyk v ústach iba na hovorenie? Myslím si, že z toho treba urobiť aj filozofickú, nielen biologickú otázku. Biológia a jej čiastkové vedy majú v tejto otázke už dávno jasno: Žijeme z vonkajšej skutočnosti, ale filozofa-noetika to nemôže uspokojiť. Odpoveď sa ale dá predvídať a treba z nej vyvodit' konzekvencie. Predpokladám, že tu sme vedám ešte stále čosi dlžní, že za nimi zaostávame. Tie potok už dávno preskočili, ale noetika sa stále motá na jednom brehu a špekuluje, či treba skočiť, či neskočíme do prázdna, či to nie je celkom zbytočné, či nie je lepšie zostať tam, kde sme, a tam sa hrabať v zemi, v ktorej podchvíľou objavujeme niečo nové, čo nás od skoku odrádza.

Z. P.: *V úvode ku knihe hovoríš, že veríš vo vývoj poznávania a v jeho cieľ, hoci sa hlásiš k darvinizmu. Tento rozpor však sám odstraňuješ. Môžeš to v krátkosti čitateľom priblížiť?*

Teodor Münz: Iste. V cieľ poznávania verím, hoci nám ho nikto zvonku neurčil a neurčili sme si ho ani my zvnútra. Určila nám ho sama logika vývoja poznávania. Keď zistím, že som sa pomýlil, musím omyl odstrániť a nahradiť ho novou hypotézou, teóriou, pravdou, vysvetľujúcou to, čo nedokázala tá predošlá. Už z toho vidím, že som v poznávaní postúpil. Aj táto pravda sa však časom „zomylní“ a zase ju nahradím – a tak postupujem čoraz ďalej a vyššie; viem čoraz viac. Pritom intuitívne postupujem Hegelovou dialogickou a dialektickou metódou: téza, antitéza a syntéza. Hegel prvý vniesol túto metódu do filozofie a do celého bytia, postupoval tak však už Platón a používa ju oddávna aj naše myslenie, napríklad v diskusiách. A táto metóda vedie k cieľu. Nie k hegelovskému sebauvedomeniu svetovej idey, ale podľa môjho názoru k vševedúcnosti a všemohúcnosti. Sú to naše najvyššie ideály, nie celkom uvedomované, ktoré by nám definitívne pomohli zvíťaziť nad skutočnosťou a získať úplnú nadvládu nad svetom. Samozrejme, sú to našťastie ideály nedosiahnuteľné, ale ideme, takmer musíme ísť za nimi, ak vnášame evolúciu aj do nášho myslenia. Prirodzene, môžeme aj rôzne odbočovať – a často to aj robíme.

Z. P.: *Myslím, že v tomto smere sa čitatelia tvojej knihy majú na čo tešiť. Ďakujem za rozhovor a pri príležitosti tvojho jubilea ti prajem veľa tvorivých síl do ďalšieho života.*

Teodor Münz: Ďakujem.

Zhovárala sa *Zlatica Plašienková*

Literatúra

- KOLÁR, K. (2015): (rec.). Plašienková, Z. (ed.). (2014): *Reflexia európskej filozofie v slovenskej filozofii 20. storočia: Tvorba Teodora Münza očami súčasníkov*. *Filozofia*, 70 (7), 577-580.
- KOLLÁR, K. (2016): Významné životné jubileum Teodora Münza. *Filozofia*, 71 (1), 77-79.
- PLAŠIENKOVÁ, Z. (ed.). (2014): Životopis Teodora Münza. In: Plašienková, Z. (ed.): *Reflexia európskej filozofie v slovenskej filozofii 20. storočia: Tvorba Teodora Münza očami súčasníkov*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 11-22.

Zlatica Plašienková
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
814 99 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: zlatica.plasienkova@uniba.sk